

НАУКОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ І НАВЧАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Радкевич В.О.,

Інститут професійно-технічної освіти НАПН

України, м. Київ

Проголошений інвестиційно-інноваційний розвиток вітчизняної економіки зумовлює необхідність системних змін у сфері професійної освіти і навчання, яка є основним постачальником кваліфікованих кадрів для сучасних ринків праці. Адже, на превеликий жаль, стан підготовки кваліфікованих фахівців у професійно-технічних навчальних закладах ще не повною мірою відповідає сучасним соціально-економічним потребам суспільства. Причинами цього є недосконала нормативно-правова база і механізм формування державного замовлення на підготовку кваліфікованих робітників; неефективний моніторинг ринку праці та механізм управління; залишковий принцип фінансування, відсутність стрункої системи підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації педагогічного персоналу, застаріла матеріально-технічна і навчальна база, відсутність маркетингових досліджень у системі професійно-технічної освіти, застарілі підходи до розробки державних стандартів і засобів навчання тощо.

Окрім того, за останні роки відбулися серйозні зміни й на ринках праці. З одного боку, уповільнення темпів розвитку галузей вітчизняної економіки призвело до зменшення потреби у працівниках на підприємствах, в організаціях, установах. Так, станом на 01.02.2014 р., порівняно із січнем 2013 р., спад економічної динаміки зафіксовано насамперед у машинобудівній – на 22,9%, металургійній – на 11,1%, текстильній – на 4,3%, харчовій – на 3,2%, фармацевтичній – на 6,4% тощо [2]. Відсутність умов для працевлаштування спонукало 6 млн українців виїхати за кордон у пошуках кращого життя. Тобто кожний сьомий українець нині працює за кордоном і, як правило, не за фахом. Поширення індустріального характеру структури зайнятості населення позначилося на зниженні рівня мотивації роботодавців

створювати нові робочі місця, забезпечувати умови для професійного навчання та підвищення кваліфікації працівників. У розв'язанні цих проблем актуалізовується значущість Закону України «Про зайнятість населення» [4], згідно з яким передбачається стимулювання місцевої влади до створення нових робочих місць, працевлаштування громадян, у тому числі випускників професійно-технічних навчальних закладів, які недостатньо конкурентоспроможні на ринках праці. У цьому контексті інтерес становить практика залучення місцевими райдержадміністраціями, виконавчими органами місцевих рад молоді до тимчасових громадських робіт. Протягом 2013 року на громадських роботах було задіяно майже 9 тис. громадян, 4900 з них працювали на кошти місцевих бюджетів [6].

З іншого боку, під впливом глобалізації сучасні ринки праці дедалі більше характеризуються субконтракцією, аутсорсінгом, трансакцією, адаптацією до змін у світовій економіці, високою мобільністю кваліфікованої робочої сили. А це потребує, в свою чергу, і принципово нових професій, спеціальностей, і працівників, рівень професійної компетентності та кваліфікації яких відповідає міжнародним стандартам. Наприклад, широке використання інформаційно-комунікаційних технологій в ІТ-індустрії привело до зростання попиту на фахівців з таких нових професій, як: веб-дизайнер, банермайстер, веб-розробник, контент-редактор та ін.

Зміни на ринках праці також пов'язуються зі зростанням частки інтелектуальної та творчої професійної діяльності, зайнятості та самозайнятості кваліфікованих фахівців, у тому числі через дистанційні форми. При цьому специфіка функціонування віртуальних підприємств дає змогу розміщувати електронні робочі місця в глобальній мережі Інтернет для надання послуг, а також виробництва та реалізації продукції. Створення віртуальних (електронних) робочих місць найбільш поширене в європейських країнах. Наприклад, італійська компанія Telekom дає можливість працівникам семи довідкових бюро працювати вдома, забезпечивши їх персональними комп'ютерами, модемами, факсами, телефонами. У Великобританії постійно

працюючих вдома налічується майже 4 млн осіб, а тих, хто працює вдома, як мінімум, 3 дні на тиждень – понад 20% [10, с. 33].

Розвиток професійної освіти і навчання зумовлений переходом національної економіки на шостий технологічний уклад, для якого характерне поширення інноваційно активних (високотехнологічних) підприємств. До такого типу підприємств належать підприємства (об'єднання підприємств) будь-якої форми власності, якщо більше 70% обсягу їхньої продукції (у грошовому вимірі) за звітний податковий період є інноваційним. Інноваційно активні підприємства можуть функціонувати у вигляді інноваційних центрів, бізнес-інкубаторів, технополісів, технопарків [5]. Частка вітчизняних інноваційно активних підприємств до 2021 р. має зрости до 60%. Відповідно, до 50% передбачається збільшити обсяг випуску ними високотехнологічної продукції, а експорту – у п'ять–сім разів [7]. Проте без підтримки держави, суб'єктів господарювання, приватних інвесторів, у тому числі іноземних, розв'язати це завдання дуже складно, адже нині в Україні інноваційну діяльність здійснює лише кожне одинадцяте підприємство, що становить дев'ять відсотків, тоді як у розвинутих країнах світу частка інноваційно активних підприємств сягає 70% [1, с. 53]. Це відкриває для України можливість випереджального економічного зростання на основі підвищення уваги до наукових галузей промисловості, оскільки саме вони є базою для втілення знань у новітні виробничі технології. Водночас широке впровадження новітніх технологій потребуватиме створення високопродуктивних робочих місць й, відповідно, забезпечення їх кваліфікованими робітничими кадрами, здатними працювати в технологічно змінених умовах, демонструючи ключові та професійні компетенції з урахуванням вимог і специфіки виробничих процесів. Відомо, що упродовж наступних десяти років частка зайнятих на таких робочих місцях збільшиться з 29% до 35%.

У цьому контексті важливого значення набувають реформи, спрямовані на модернізацію системи підготовки робітничих кадрів для сучасних ринків праці. Про необхідність удосконалення підготовки та професійного розвитку

кваліфікованих робітників у всіх сферах забезпечення життєдіяльності країни наголошується у Стратегії державної кадрової політики на 2012–2020 рр. У реалізації Стратегії важливими є розроблення концепції національної стандартної класифікації освіти на основі компетентнісного підходу, професійних стандартів для пріоритетних галузей економіки, комплексу заходів щодо вдосконалення організації навчально-виробничої практики учнів, слухачів професійних навчальних закладів та ін. [9]. Провідна роль у розв’язанні цих завдань належить роботодавцям.

У забезпеченні відповідності професійної освіти і навчання вимогам і потребам ринків праці важливе значення надається ефективному використанню науково-технічних досягнень. Йдеться про результати досліджень з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного й людського потенціалу, а також науково-дослідних й дослідно-конструкторських робіт з міждисциплінарних технологій, зокрема нанотехнологій, енергоефективних, інформаційно-комунікаційних технологій тощо [3].

У цьому контексті актуалізовується значущість фундаментальних та прикладних досліджень, виконаних в Інституті професійно-технічної освіти НАПН України. Зокрема, цінність мають розробки, що стосуються проектування змісту професійної освіти і навчання на основі компетентнісного підходу. Серед них: методики створення професійних та освітніх стандартів, проектування інтегрованих (укрупнених) професій, які, порівняно з монопрофесіями, економічно й педагогічно рентабельніші. Враховуючи те, що більшість кваліфікацій, які присвоюються в Україні, не відповідають потребам вітчизняного ринку праці, а тим більше – міжнародним критеріям щодо забезпечення якості, співвиконавцям даної тематики в майбутньому необхідно зосередити увагу на розробці нових кваліфікацій, державних стандартів професійно-технічної освіти на основі компетентнісного підходу, системи оцінювання професійної компетентності випускників, сертифікації персоналу підприємств, механізмів незалежного підтвердження результатів

неформального професійного навчання, формування банку освітніх програм тощо. Особливе значення надається підготовці навчальних посібників для учнів ПТНЗ будівельного, машинобудівного профілю та сфери послуг.

У забезпеченні якості професійної освіти і навчання важливе значення мають теоретично обґрунтовані підходи до вдосконалення особистісно-розвивальних технологій підготовки майбутніх кваліфікованих робітників. За підсумками цього дослідження педагоги професійно-технічних навчальних закладів отримають конкретні педагогічні технології й методичні рекомендації щодо їх розробки та використання в навчально-виробничому процесі, низку навчально-методичних посібників для ПТНЗ аграрного, будівельного, автотранспортного профілю, методику оцінювання навчальних досягнень учнів. Водночас дослідникам цього напрямку доцільно зосередитися на розробці рекомендацій щодо здійснення дуальної системи підготовки робітничих кадрів, у якій на практичне навчання відведено 2/3 навчального часу.

Вагомим результатом дослідження проблем управління розвитком професійно-технічної освіти в умовах ринкової економіки є теоретично обґрунтовані моделі управління розвитком освіти, засновані на принципах соціального партнерства, менеджменту якості, міжнародних стандартах серії ISO-9000:2000, оціночному підході. У той же час педагогічна практика потребує конкретних управлінських технологій, механізмів розвитку взаємодії роботодавців і професійних навчальних закладів, функціонування маркетингових служб у системі професійно-технічної освіти, освітньо-професійних кластерів тощо. Окрім того, на часі розробка управлінських технологій на основі осмислення освітнього менеджменту як міждисциплінарного багатоаспектного феномена, концепцій партисипативного управління, діалогічного менеджменту, управління на основі довіри, управління «навчальними культурами», інноваційних методів управлінської діяльності керівників ПТНЗ, розвитку їхньої управлінської культури. Сучасні зміни в управлінні розвитком професійної освіти і навчання зумовлюють необхідність доопрацювання наукових результатів досліджень з теми

«Педагогічні засади децентралізації професійно-технічною освітою» та їх представлення у вигляді практичних пропозицій для Департаменту ПТО МОН України. Актуалізовується участь дослідників проблем управління у підготовці пропозицій до проектів законів України «Про освіту», «Про професійну освіту».

Для відстеження процесів, що динамічно відбуваються на ринку праці, відповідності підготовки майбутніх кваліфікованих робітників вимогам сучасного виробництва, впровадження процедур оцінювання якості й доступності освітніх послуг, які надаються системою професійної освіти і навчання, зростає роль інформаційно-аналітичного супроводу її розвитку, результатом якого є прийняття ефективних рішень на різних рівнях управління. У зв'язку з цим актуалізовується значущість теоретично обґрунтованої моделі розвитку інформаційно-аналітичної компетентності педагогічних працівників ПТНЗ. Окрім цього, доцільним є опанування педагогічними працівниками ПТНЗ інформаційно-аналітичною системою (ІАС), що сприятиме здійсненню системного аналізу результатів професійної підготовки кваліфікованих робітників, створенню банків даних щодо потреб ринків праці, сучасних виробничих технологій, інноваційного педагогічного досвіду, а також відстеженню професійної траєкторії випускників ПТНЗ, закріпленню їх на виробництві й на цій основі – плануванню та успішній реалізації освітньо-професійних проектів. Дослідникам цього напрямку необхідно адаптувати модель розвитку інформаційно-аналітичної компетентності педагогічних працівників ПТНЗ до запитів педагогічної практики, специфіки їхньої діяльності: навчальної, виховної, виробничої, адміністративної тощо.

Не менш важливе значення надається розробці методики використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховному процесі, створенню інформаційно-комунікаційного ресурсного середовища ПТНЗ, розвитку правової компетентності педагогічних працівників в інформаційно-аналітичній діяльності тощо.

Актуальною проблемою для вітчизняної економіки є зниження ролі робітника в суспільстві та престижу робітничих професій серед молоді. Наслідком цього є катастрофічне падіння інтересу до навчання у професійних навчальних закладах. За цих умов важливе значення мають результати наукового дослідження з проблем підготовки учнівської молоді до вибору й реалізації професійної кар'єри. У рамках цього дослідження обґрунтовано психолого-педагогічні умови підготовки учнівської молоді до вибору й реалізації професійної кар'єри, концептуальні засади формування в учнів професійно-технічних навчальних закладів уявлень про професійний успіх, проектування професійної кар'єри. Водночас зумовлюється необхідність у переосмисленні підходів до професійної орієнтації, в разі зміни професії. Йдеться про переорієнтацію особи на несуміжну галузь знань. Актуальність викладеного пояснюється тим, що нині в Україні тільки 36% працівників трудяться за набутим фахом, 20% зауважують, що їхня робота пов'язана з отриманим фахом лише частково, а 44% довелося змінити професію.

Результати опитування тих, хто перекваліфікувався, свідчать, що кожен другий з них не шкодує про це. Так, 44% офісних працівників упевнені, що вони зробили правильний вибір, а 11%, хоча й не задоволені новою роботою, та все одно раді, що не працюють за фахом, 16% задоволені новою роботою, хоча й дещо шкодують, що відмовилися від обраної професії. А тих, хто повністю розчарувався у новій сфері діяльності, небагато – 7 % [8]. Саме тому дослідникам цього напрямку необхідно запропонувати ефективні педагогічні технології підготовки учнівської молоді до вибору й реалізації професійної кар'єри (з урахуванням вимог та конкуренції на сучасному ринку праці), спрямовані на самопізнання й професійний розвиток майбутніх кваліфікованих робітників, у тому числі на основі використання арт-терапевтичного підходу тощо. Практичне значення матимуть розроблені науковцями методичні рекомендації щодо формування готовності учнів ПТНЗ до вибору й реалізації професійної кар'єри в умовах ринкової економіки, підприємницької компетентності в процесі допрофесійної та професійної підготовки, а також

методичні основи професійного вдосконалення педагогічних працівників ПТНЗ тощо.

Вагоме значення у забезпеченні педагогічного, соціального й економічного ефекту професійної підготовки майбутніх кваліфікованих фахівців має розроблена співробітниками Інституту методика проектування електронних підручників, згідно з якою створюються реальні умови для адаптації процесу навчання до здібностей учнівської молоді, підвищення ефективності професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки, якості засвоєння знань і вмінь. З урахуванням цієї методики створено 7 електронних підручників, рекомендації щодо формування контент-бібліотеки. Водночас зростає необхідність у формуванні інформаційно-освітнього середовища професійної освіти і навчання. У зв'язку з цим необхідне залучення до експериментальної роботи творчо налаштованих педагогічних працівників професійно-технічних закладів для співпраці над створенням електронних підручників із спеціальних і загальнотехнічних дисциплін, виробничого навчання тощо. З цією метою актуалізовується необхідність системного навчання педагогічних працівників ПТНЗ методичних підходів до створення електронних освітніх ресурсів, їх використання у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих фахівців.

Упровадження єдиного інформаційно-освітнього середовища дасть змогу забезпечити відкритий та віддалений доступ до професійно-орієнтованих інформаційно-навчальних ресурсів з будь-якого місця проживання суб'єктів навчально-виробничого процесу на території України та за її межами. Це уможливить широке використання дистанційних технологій професійного навчання майбутніх кваліфікованих фахівців.

У забезпеченні безперервної професійної освіти і навчання, постійного підтвердження професійної компетентності та кваліфікації персоналу підприємств у нових економічних умовах і жорсткій конкуренції на ринках праці актуалізуються результати дослідження з теми «Особливості професійного навчання робітників в умовах високотехнологічного

виробництва». Цінними є обґрунтовані науковцями міжнародні системи кваліфікаційних стандартів, економічні основи професійного навчання робітників на виробництві, дидактичні підходи і принципи професійного навчання в умовах виробництва, методика формування змісту професійного навчання персоналу підприємств, технологія відкритого (дистанційного) та модульного навчання з урахуванням енергоефективності. Поряд із теоретичними розробками цієї проблеми доцільно зосередити зусилля на створенні професійних стандартів, галузевих рамок кваліфікацій, модульних навчальних програм під конкретні види робіт, а також методичних рекомендацій щодо професійного навчання кваліфікованих робітників в умовах високотехнологічного виробництва тощо.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що отримані результати науково-дослідної роботи, висновки з шести фундаментальних і одного прикладного дослідження, доцільно відобразити в аналітичних записках, з метою представлення їх органам управління на всеукраїнському, регіональному та місцевому рівнях, а також керівникам ПТНЗ – для оцінювання здобутих результатів, вироблення нової стратегії розвитку безперервної системи професійної освіти і навчання, забезпечення її якості з урахуванням динамічних соціально-економічних й техніко-технологічних змін.

Література:

1. Вакуленко В.О. Розвиток інноваційного підприємства в Україні / В.О. Вакуленко // Проблеми інновац. розвитку : наук.-практ. журнал. – К., 2011. – № 1. – С. 53.
2. Економіка України за січень 2014 року // Уряд. кур'єр. – 2014. – № 42 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekonomika-ukrayini-za-sichen-2014-roku/>. – мова укр.
3. Закон України «Про внесення змін до Закону України про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2623-14>. – мова укр.
4. Закон України «Про зайнятість населення» [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>. – мова укр.
5. Закон України «Про інноваційну діяльність» [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>. – мова укр.

6. Із зростанням зайнятості населення не зменшується рівень безробіття / Уряд. кур'єр. – 2014. – № 20 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/iz-zrostannyam-zajnyatosti-naselennya-ne-zmenshuje/>
7. Концепція розвитку національної інноваційної системи [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-%D1%80>. – мова укр.
8. Лише 36% українських працівників трудяться за фахом / Уряд. кур'єр. – 2014. – № 20 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/lishe-36-ukrayinskih-pracivnikov-trudyatsya-za-fah/>
9. Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки / Указ Президента України від 1 лютого 2012 року № 45/2012 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/ru/documents/14429.html>. – мова укр.
10. *Сандугей В.* Вплив комунікаційних технологій на розвиток українського ринку праці // Україна : аспекти праці. – 2014. – № 1. – С. 29–34.